

Domáce práce z perspektívy symbolických funkcií a sociálnych významov

Jana Klocoková¹

Sociologický ústav SAV, Bratislava

Symbolic Functions and Social Meanings of Household Work. Household work has been often seen as a mere technique for fulfilling basic needs of households. This paper questions that reductionism in analysis of domestic activities. By presenting the works of Lévi-Strauss and Douglas the paper focuses on some symbolic properties of the household tasks. It shows how these activities express relations between nature and culture, give information about social categories and their boundaries as well as about exclusion and inclusion of individuals within and outside families. It is proposed that from the point of view of everyday life various social meanings of housework might be revealed. Domestic tasks are thus described as culturally relative activities whose social definition differs among families and phases of family course. In the conclusion it is suggested that such research approach could also contribute to the study of gender aspects of domestic labour.

Sociológia 2004 Vol. 36 (No. 5: 455-472)

Úvod

Feminizmus, „noví“ otcovia a „staré“ domáce práce

Domáce práce patria medzi tie činnosti, ktoré po dlhé roky nevyvolávali väčší záujem sociológie. V tomto počiatočnom nezáujme niektorí rozoznávajú snahu novovznikajúcej disciplíny získať rešpekt v akademickom prostredí formou štúdia verejnej sféry ekonomického a politického života. (Mennell, S. - Murcott, A. - Otterloo, A. H. van, 1992) Okrem toho „neprestížne“ aktivity ako upratovanie či varenie neboli súčasťou všeobecnej skúsenosti prevažnej väčšiny sociológov – mužov.

Sféru domácnosti pre sociológiu objavil až feminizmus, ktorý sa v sedemdesiatych rokoch minulého storočia etabloval ako významná teoretická a metodologická paradigma sociálnych vied. (Horna, J. L. A., 1992) Domácnosť a jej chod dal do vzťahu ku kategóriám, ktoré v ušiach sociológov silno rezonovali – sociálne nerovnosti a konflikty, moc a záujmy, politický boj a pod. Domácnosť sa tak stala relevantnou oblasťou sociologickej pozornosti. Z hľadiska štúdia domácich prác bol však feministický prínos ambivalentný. Na jednej strane možno pozitívne oceniť zviditeľnenie dovtedy prehliadanej oblasti domácnosti a neplatennej práce, kritické prehodnotenie „prirodzených“ kategórií (ako žena či pohlavie) a „samozrejmych“ dichotómií (platená a neplatená práca, verejné a

súkromné, mužské a ženské roly). Na druhej strane treba pripomenúť cenu zaplatenú za „dotiahnutie“ domácnosti do sociálno-vedného diskurzu zameraného prevažne na sféru verejnú. Touto cenou na poli teórie bolo prehliadanie práve tých kvalít privátnej sféry, ktoré boli v sociológii doposiaľ len slabo pomenované a súviseli s významovou bohatosťou každodenného života.

Ako sa toto „sploštenie“ dotklo problematiky domácich prác, môže ilustrovať štúdia Heidi I. Hartmannovej z konca 70. rokov s názvom *Rodina ako miesto pre rod, triedu a politický boj: príklad domácich prác*². Autorka v nej vychádza z predpokladu, že súčasná štruktúra spoločnosti sa vyznačuje vzájomným posilňovaním dvoch veľmi podobných systémov - kapitalizmu a patriarchátu. Moderná spoločnosť je tak založená na nerovnom rozdelení práce nielen z hľadiska triedy, ale aj rodu, čo je zdrojom napätia, konfliktov a zmien. Rodina z tohto zorného uhla predstavuje predovšetkým miesto pre výrobu a prerozdelenie statkov. Ide o statky špecifického charakteru, vďaka ktorým sa reprodukuje pracovná sila. Podobne ako robotník v továrni je žena vykorisťovaná v domácnosti. Keďže čas strávený domácimi prácami zo strany mužov a žien nie je rovnaký, sú tieto činnosti indikátorom fungovania patriarchátu v domácej sfére a nerovnej delby moci. Pre Hartmannovú teda domáce práce slúžia ako príklad „rozdielov medzi materiálnymi záujmami jednotlivých členov rodiny, ktoré sú zapríčinené ich rozdielnymi vzťahmi k patriarchátu a kapitalizmu“. (Hartmann, H. I., 2000-2001, s. 11) Domáce práce nie sú ničím iným než „bremenom“, znakom útlaku žien, zdrojom konfliktov v rámci domácnosti a konfliktov medzi domácnosťami a väčšími inštitúciami. (s. 11, 15) Hartmannová z pozície socialistického feminizmu nazerá na každodenné činnosti členov rodiny ako na prácu v zmysle výlučne ekonomickej aktivity.

Valadez a Clignet v štúdiu z r. 1984 reagovali kriticky práve na takýto obraz domácich prác, ktorý sa vyznačuje zredukovaním ich sociálnych významov na čisto ekonomickú aktivitu³ (domáce práce s prívlastkami „value-free“ a „meaning-free“ - Valadez, J. J. – Clignet, R., 1984, s. 812). V polemike s prácami radikálnych feministiek (Hartmann, Oakley, Frankenburg, Gavron) spochybnilí uvedený predpoklad o analógii medzi fungovaním patriarchátu a kapitalizmu. Následne zamietli predstavu domácich prác ako „nediferencovanej komodity“ (s. 831), t.j. čisto technických úkonov, na ktoré možno nazeráť za pomoci rovnakých nástrojov, aké sa používajú pri vysvetľovaní ekonomického správania. Ak by domáce práce boli iba čisto technickými úkonmi, v praxi by mohli byť ľahko

¹ Korešpondencia: Mgr. Jana Klocoková, Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovensko. Tel.: +421-2-5296 4355, kl.105, fax: +421-2-5296 1312, e-mail: jana.klocokova@savba.sk

² Prvá verzia tejto štúdie bola prezentovaná v r. 1978 na konferencii Rockefellerovej nadácie o ženách, práci a rodine. V r. 1981 bola publikovaná v časopise Signs. (6, s. 366-396) V texte sú uvedené citácie z prekladu J. Juráňovej uverejneného v časopise Aspekt.

³ Navyše išlo o ekonomickú aktivitu v Marxových termínoch odcudzenej práce.

delegovateľné od kohokoľvek na kohokoľvek (zo ženy na muža, z rodiny na trh), mohla by sa tržovo určiť ich cena (rovnako ako sa určuje cena práce mimo domácnosti)⁴. V opozícii k tomuto náhľadu Valadez a Clignet zdôraznili historickú a kultúrnu podmienenosť domácich prác, ich sociálne významy dané vzťahmi vnútri i medzi rodinami a dôležitú úlohu pri posilňovaní sociálnych väzieb.

Od 70. rokov došlo k prehodnoteniu radikálneho pohľadu na inštitúciu rodiny ako akejsi mikroarény konfliktných vzťahov založených na nerovnosti a vykorisťovaní medzi pohlaviami (v ktorej sa mechanicky odrážajú makroprocesy kapitalistického boja medzi triedami) aj z pozícií samotného feminizmu. (Chorvát, I., 1995) Druhá vlna feminizmu či neofeminizmus rehabilitovala identitu ženy, jej väzbu na sféru rodiny a domácnosti, materstvo a starostlivosť o deti (tamže), menej však rehabilitovala samu kategóriu domácich prác. V diskusiách o rovnosti pohlaví domáce práce nezriedka vystupujú ako čisto technické úkony zbavené svojich symbolických významov.

Problém domácich prác, ich del'by v rodine a delegovania sa v súčasnosti objavuje predovšetkým v súvislosti s fenoménom „nových“ otcov (t.j. otcov „angažovaných“ a aktívnych v rámci rodiny) a s presadzovaním demokracie v súkromnej sfére. (K tejto téme pozri napr.: Bausová, M., 2002; Chorvát, I., 1999; Maříková, H., 1999) Zatiaľ čo ženy už dávno prenikli do verejnej sféry platenej práce a ich rovnoprávnosť je aspoň oficiálne garantovaná legislatívnymi opatreniami, v prípade mužov nemožno konštatovať rovnako úspešný prienik do sféry rodinnej. Muži sú síce „angažovanejší“ v starostlivosti o deti a ich výchovu, táto aktivita má však väčšinou podobu „hrania“ a učenia sa s deťmi. Výsledky výskumov na Slovensku i v Česku ukazujú, že del'ba práce v domácnosti napriek rastúcej účasti mužov na domácich prácach je stále nerovnomerná. (Bausová⁵, Maříková) Rodina a domácnosť je podľa Maříkovej oblasťou, v ktorej sa i naďalej produkuje a reprodukuje „nerovná“ del'ba práce, povinností a právomocí podľa pohlavia. (Maříková, H., 1999, s. 23) Oproti minulosti sa však už zdôrazňuje, že neúčast' mužov na domácich prácach (typu žehlenie, pranie, vysávanie a pod.) je záležitosťou tak mužov ako i žien. Na strane mužov sa konštatuje častá neochota zapájať sa do tzv. ženských prác, na strane žien je nemenej častá nespokojnosť s „nízkym štandardom“ mužmi vykonanej práce v domácnosti.

Zdá sa, že v súčasnosti sú najväčšou prekážkou úplného zrovnoprávnenia žien a mužov vo vzťahu k práci práve činnosti viazané na chod domácnosti. Kladie sa

⁴ Požiadavka mzdy za prácu v domácnosti sa v USA objavila v pol. 70. rokov 20. storočia a vyvolala protichodné reakcie aj medzi feministkami. K historickému a politickému pozadiu formovania socialistického feminizmu, k teórii spoločnosti, ktorý vytvoril, a prehodnoteniu jeho stanovisk môže čitateľ nájsť viac v zaujímavom zamyslení B. Ehrenreichovej uverejnenej v citovanom čísle časopisu *Aspekt*. (Ehrenreich, B.: Život bez otce: promyšlení teorie socialistického feminizmu. In: *Aspekt*, č. 1-2, 2000-2001, s. 38-41)

⁵ Výskum Family and Gender 2002 (ISSP) - realizoval SÚ SAV a Ústav pre výskum verejnej mienky pri ŠÚ SR.

otázka, prečo je pre ženy také ťažké vzdať sa časti svojich domácich povinností a pre mužov prijať aspoň niektoré z nich. Podobným tajomstvom je aj dôvod, prečo domácej manuálnej práce v súčasnej spoločnosti neubúda. Odpoveď sa často hľadá v skalopevnom pretrvávajúcom tzv. rodových stereotypov (Bausová, M., 2002, s. 61), v špecifickej väzbe medzi domácimi prácami a budovaním ženskej identity, v sile kultúrnych vzorov a sociálnych očakávaní. Ťažkosti pri interpretácii výsledkov spomínaných výskumov navyše prehľbuje zistenie, že ani samotné ženy nerovné rozdelenie domácich prác nepovažujú za nespravodlivé. (Podľa Chorváta, I., 2002)⁶

Domáce práce očividne otvárajú mnoho otázok, zároveň však aj mnoho vypovedajú o logike výmen a vyjednávani medzi členmi rodiny. Predovšetkým ukazujú, že vzťahy medzi členmi rodiny sa riadia inými princípmi než vzťahy medzi partnermi na trhu platenej práce. I chápanie spravodlivosti sa preto pohybuje mimo úzkeho rámca kvantifikovateľných a teda i kalkuloateľných ziskov a strát. Je to jeden z dôvodov, prečo sa tu sociálna zmena presadzuje ťažšie ako v ekonomickej sfére platenej práce. Zvýraznenie takých charakteristík rodinného správania ako konštruovanie identity muža a ženy, jeho podmienenie kultúrnymi a rodovými stereotypmi či silou sociálnych očakávaní je v tomto smere určite posunom oproti vysvetleniam teórií racionálnej voľby (sociálnej výmeny).

Napriek tomu netreba zabúdať na to, že dnešné ženy a muži už nie sú takými konzervatívnymi stúpcami tradičných „mužských“ a „ženských“ rol ako ich rodičia a starí rodičia. Sú si dobre vedomí toho, že sociálne očakávania viazané na súkromný život sú omnoho menej záväzné ako v minulosti. Napokon prečo by kultúrne a rodové stereotypy diktujúce, že riad má po obede zásadne umývať žena, mali byť silnejšie ako očakávanie (či sociálna norma) uprednostňujúce uzavretie manželstva pred voľným spoluzitím? Rovnako ako štatistiky o demografickom a rodinnom správaní i názory žien a mužov na del'bu práce v domácnosti nás presvedčajú o slabnúcej sile tradičných sociálnych očakávaní a definícii mužskej a ženskej roly. Mnohí ľudia dnes vstupujú do manželstva / spoluzitia s premyslenou predstavou o „spravodlivom“ (v zmysle rovnocennom) rozdelení domácich povinností. Prečo sa však v priebehu rodinného cyklu (a najmä po narodení prvého dieťaťa) táto predstava mení?

Všetko nasvedčuje tomu, že domáce práce v sebe skrývajú ešte veľa otázok i odpovedí ohľadom fungovania rodinného života. Napriek tomuto prísľubu stále pre mnohých sociológov rodiny predstavujú samé osebe neproblematickú kategóriu. Obraz rodiny ako nemennej statickej inštitúcie bol zavrhnutý, rovnako aj esencialistická predstava ženy či muža, rodinné aktivity však častokrát vystupujú

⁶ Išlo o výskum premien mestských rodín realizovaný UMB Banská Bystrica metódou pološtandardizovaných rozhovorov. Aj keď nejde o reprezentatívne zistenie, Chorvát sa odvoláva na zahraničnú literatúru. (Pozri aj Chorvát, I., 1999)

rovnako banálne a bezvýznamne („meaning-free“). Odzrkadľuje sa to predovšetkým na metódach ich skúmania: prevažujú otázky typu kto, čo a koľko doma robí, na ktoré sa odpovedá prostredníctvom odhadov časových „nákladov“ alebo prostredníctvom časových snímok. Veľkým posunom v pochopení podstaty domácich prác zväčša nie sú ani rozhovory, ak sú orientované rovnakým spôsobom, t.j. na deľbu jednotlivých úloh medzi manželmi / partnermi (prípadne i deťmi). (Vid' Maříková, H., 1999) Zjednodušujúci pohľad na domáce práce tvorí jadro samotnej požiadavky na „rovnocennú“ deľbu týchto činností. Napokon, kadiaľ sa má viesť rez medzi domácimi prácami tak, aby boli rozdelené „pol na pol“? Isteže, takúto požiadavku nepredkladá ani ten najzarytejší zástanca rovnosti pohlaví. Stotožnenie domácich prác s kvantitou času potrebného na ich vykonanie je však v diskusiách o deľbe domácich prác zjavné.

Cieľom tejto štúdie je preto poukázať na niektoré kvalitatívne aspekty činností, ktoré členovia rodiny vykonávajú a viažu sa na chod domácnosti. Predovšetkým ide o snahu vidieť za zdanlivo banálnymi aktivitami nebanálne sociálne významy. Nasledujúce príklady teoretického i výskumného uchopenia problematiky rodinných aktivít by tak mohli doplniť o niečo viac známe poznatky o kvantitatívnych aspektoch toho, čo nazývame domáce práce.

„Statuso-tvornosť“ - banalita a nebanalita domácich prác

Hlavným východiskom nasledujúcich častí štúdie je téza, že domáce práce nie sú banálne. Ak tvrdíme, že domáce práce nie sú banálne, protirečíme tým nielen už spomínanej tradícii v sociológii, ale aj bežnému ponímaniu týchto prác zo strany samotných sociálnych aktérov. Viacerí autori konštatujú, že na začiatku rozhovorov o domácich prácach ľudia spočiatku zľahčujú svoje činnosti, alebo o nich dokonca odmietajú „hlbšie“ rozprávať. Ide o relatívnu charakteristiku domácich prác, ktorá sa vynára vo vzťahu k oficiálnej (rozumej platenej, verejnej) práci. Dokazuje to napríklad skutočnosť, že varenie v rámci gastronómie (prevažne mužské) má veľkú prestíž a nie je tu núdza o honosnú prezentáciu a názvy jedál. Na druhej strane „bežné“ domáce (a teda prevažne ženské) varenie je prezentované skromne, nie ako vynález, ale ako niečo, „čo sa dalo dokopy“ a nemalo by prekročiť hranice vlastnej domácnosti. (Giard, L., 1994, s. 306)

Lepší pohľad na domáce práce a ich napĺňanie však ukazuje, že z vecného hľadiska vyžadujú rovnakú mieru sústredenia, časového nasadenia, sociálnych i technických kompetencií ako profesionálne práce. Domáce práce nie sú len náročnou manuálnou, ale aj mentálnou aktivitou: treba pri nich kalkulovať čas i financie (napr. pri nákupe potravín), organizovať a predvídať, učiť sa, rozhodovať i improvizovať, prispôbovať sa okolnostiam i požiadavkám členov rodiny. V tomto smere veľkú zmenu nepriniesli ani nové technické vynálezy v našich

domácnostiach. Niektoré výskumy ukazujú, že elektrospotrebiče nevedú vždy k uľahčeniu práce a paradoxne požiadavky kladené na dnešné „gazdinky“ sú v mnohých ohľadoch vyššie ako v minulosti. (Mennell, S. - Murcott, A. – Otterloo, A. H. van, 1992)

Zvýšené nároky nemusia byť len dôsledkom pribúdania nových úloh, môžu sa týkať aj nových schopností. Opäť možno uviesť príklad z kulinárnej oblasti. Pred vznikom potravinárskeho priemyslu nebola potrava pre konzumentov anonymná, overovanie kvality ingrediencií zaberalo veľa času, napr. sa podrobne obzerala hlava kurat'a, lesk jeho očí a pod. Dnes sa utvára a praktikuje nové poznanie – založené na čítaní etikiet a dátumov. Nákup potravín predstavuje kvalifikovanú prácu, ktorá si vyžaduje školskú dochádzku (i viacročnú). Luce Giardová v tejto súvislosti hovorí dokonca o hermeneutických schopnostiach pri interpretovaní informácií od výrobcov. V priebehu niekoľkých desaťročí tak došlo k zmene poznania nakupujúceho. Kým v minulosti sa musel naučiť pozerieť a nepočúvať predávajúceho, vedieť pohľadom odlišiť kvalitu produktu (a teda dôverovať osobnému a empirickému poznaniu), dnes musí vedieť čítať a dôverovať vedeckému poznaniu, kolektívnemu a anonymnému rovnako ako veriť kontrole špecializovaných inštitúcií. (s. 287-295)

Ukazuje sa teda, že vo sfére domácej práce sa už aktéri neopierajú pri svojich voľbách mechanicky o poznanie predávané generačne. Tradičné poznanie rovnako ako vo sfére platenej práce stráca svoju váhu a je doplnené požiadavkami na vzdelanie i v prípade neplatenej práce. Ide o rovnaký posun v charaktere kompetencií. Ak má byť ženský alebo mužský⁷ výkon v domácnosti hodnotený ako kompetentný (zdanlivo „banálnymi“ frázami typu: „je to dobrá gazdiná“, „starostlivá matka“ či „šikovný chlap“), pri neustále sa meniacich informáciách od „expertov“ a stále nových hrozbách možno bez nadsádzky hovoriť o celoživotnom vzdelávaní. Toto vzdelávanie na rozdiel od profesionálnej práce však nie je úzko špecializované, keďže prechádza naprieč medicínou, farmakológiou, nutričnými vedami, botanikou či estetikou. Nenechajme sa pomýliť ani zdanlivo menšou zodpovednosťou za zlyhanie v tomto neustálom sebazdokonaľovaní - v stávke je predsa zdravie a blahobyt tých, ktorých máme radi, alebo za ktorých nesieme prinajmenšom ako rodičia právnu zodpovednosť.

Hierarchia či dichotómia banálne / nebanálne práce teda nevychádza z vecnej náplne či meniaceho sa charakteru práce. Základom tohto delenia a odlišných reprezentácií platenej a neplatenej domácej práce je ich odlišná schopnosť zakladať pozíciu ich nositeľa v sociálnej štruktúre spoločnosti. Zatiaľ čo platená práca je statuso-tvorná, druhá - súkromná a neplatená statuso-tvorná nie je. To je tiež

⁷ Samozrejme existujú prípady, keď má patent na „správne“ vykonanie domácich prác - všetkých alebo niektorých - v rodine muž, akokoľvek by boli štatisticky zanedbateľné.

dôvod, prečo sa v modernej spoločnosti (so speňažením práce mimo domova) vynoril problém nerovnosti medzi pohlaviami. V tradičnej spoločnosti boli totiž mužské i ženské práce z hľadiska ekonomickej deľby moci symetrické (aj keď nie univerzálne v zmysle zameniteľnosti), ako na to správne upozorňuje H. Maříková. (s. 14) Z tohto dôvodu domáce práce vyznievajú často nezaujímavo nielen pre ich aktérov, ale i pre sociológov.

Pre potreby tejto štúdie (smerujúcej k akejsi „rehabilitácii“ domácich prác) sme teda spravili jeden krok - uvedenú hierarchizáciu sme dali do zátvorky. Predpokladáme, že okrem uvedenej charakteristiky domácich prác (t.j. faktu, že ani ich sebalepšie a zodpovedné vykonávanie samé osebe nezabezpečuje ich vykonávateľkám či vykonávateľom v súčasnej spoločnosti finančnú autonómiu a živobytie) existujú i ďalšie charakteristiky a sú rovnako dôležité. Tento krok znamená čiastočne opustiť v súčasnosti najfrekvencovanejší referenčný rámec pri štúdiu domácich prác, ktorý je založený na spomínanom aktuálnom spoločenskom i odbornom diskurze o „rovnosti pohlaví“.

Na prvý pohľad sa zdá, že sociológia v súčasnosti neposkytuje veľa iných rámcov. Inak je na tom určite sociálna a kultúrna antropológia, preto nečudo, že sociologické práce venované domácim prácam (z iného uhla než je rovnosť pohlaví) sa z veľkej časti opierajú o poznatky tejto disciplíny. Predovšetkým sociológia jedla alebo varenia sa v mnohom inšpirovala dnes už klasickými prácami funkcionalistov (A. Richardsová), štrukturalistov (C. Lévi-Strauss), ekologickou antropológiou (M. Harris a developmentalistická perspektíva) a symbolickou antropológiou (predovšetkým práce Mary Douglasovej). (Mennell, S. - Murcott, A. - Otterloo, A. H. van, 1992)

Možno sa domnievať, že tento záujem antropológov o to, čo sociológovia v moderných spoločnostiach dlho prehliadali, je umožnený práve neexistenciou podobnej dichotómie práce na platenú a neplatenú, resp. nevymedzenie sféry verejnej a súkromnej v euroamerickom chápaní u tzv. prírodných národov. Deľba práce medzi pohlaviami existuje aj v týchto spoločnostiach. Každá činnosť, konanie, je však naplnené hlbokým symbolickým významom vo vzťahu ku kozmológii daného spoločenstva. Mužské i ženské práce sú preto rovnako dôležitým vyjadrením úcty a rešpektu k usporiadaniu sveta. (Aspoň tak nás to učí symbolická a štrukturalistická antropológia - pozri Soukup, V., 2000.)

C. Lévi-Strauss, hlavný predstaviteľ francúzskeho štrukturalizmu, venoval veľkú časť svojho diela skúmaniu jedla a stravovania. Jedlo a kategórie z kulinárnej oblasti podľa neho vedú k pochopeniu konkrétnej kultúry a spoločnosti. Kuchyňu danej spoločnosti chápe ako jazyk, do ktorého táto spoločnosť nevedome prekladá svoju štruktúru. C. Lévi-Strauss sa zaujímal o všetky aspekty stravovania a teda aj o spôsoby prípravy jedla. Zaujala ho zložitnosť pravidiel prípravy jedál a ich

konzumácie. Za rozmanitosťou a zdanlivou neusporiadanosťou pozorovaných javov pritom videl vnútornú logiku, prostredníctvom ktorej ľudia modelujú vzťahy medzi sebou navzájom a vzťah medzi sociokultúrnou a prírodnou realitou. (Soukup, V., 2000, s.137; Mennell, S. et al., 1992, s. 8-9) Lévi-Strauss navyše zdokumentoval naliehavosť pravidiel systému stravovania v neliterárnych spoločnostiach, kde „porušiť určitý stravovací režim, zanedbať použitie určitého náradia či pravidla pri stole, vykonať zakázané gesto - to všetko nainfikuje univerzum, zničí úrodu, odplaší zver, vystaví ostatných chorobe či hladu...“ (Giard, L., 1994, s. 255).

Na myšlienky C. Léviho-Straussa v antropológii nadviazala Mary Douglasová. V článku *Complexité culturelle: cuisine et société* (Kultúrna komplexnosť: kuchyňa a spoločnosť) dala do vzťahu spomínanú záväznosť pravidiel ľudského stravovania s Durkheimovou koncepciou vytvárania foriem sociálnej nutnosti. Podľa Durkheima je nevyhnutnosť, s akou sa nám nastoľujú kategórie času, priestoru a kauzality, určitým spôsobom morálnou nevyhnutnosťou. Jej pôvod by sme preto mali hľadať v sociálnom živote. Douglasová rozvíja jeho myšlienky v súvislosti so zoradením jedál, s ich predpísanou skladbou a prípravou. Konštatuje, že stravovacie zvyklosti odrážajú morálny a intelektuálny tlak na vytváranie modelov dokonalých sérií (typu: ak..., tak potom...). Ich cieľom je zabezpečiť aspoň minimum predvídateľnosti v konaní ľudí. Odhaľuje dve dimenzie obsiahnuté v týchto pravidlách: časovú dimenziu reprezentovanú kalendárnym cyklom a hodinami počas dňa, ktorá sa stáva komplexnejšou vďaka druhej dimenzii sociálnych definícií, napr. zoznamom osôb prítomných počas jedla. Stravovanie je teda pre Douglasovú nástrojom umožňujúcim zaznamenať informácie o sociálnych kategóriách. (Douglas, M., 1988)

Douglasová navyše ukázala, že podobné pravidlá sa uplatňujú nielen v tradičných spoločnostiach, ale aj v moderných sekularizovaných spoločnostiach. Vo svojej práci *Deciphering a Meal* z r. 1972 analyzovala následnosť jedál, vychádzajúc zo systému stravovania vlastnej domácnosti. V reťazi spájajúcej jedlá dohromady má každé jedlo svoj význam. Kategórie jedla kódujú sociálne udalosti, vyjadrujú hierarchiu, inklúziu a exklúziu, hranice a transakcie medzi hranicami. V Douglasovej domácnosti sa napríklad s cudzincami, známymi a robotníkmi konzumovali nápoje, ale jedlo iba s rodinou, blízkymi priateľmi a váženými hosťami. Takto štruktúra jedál slúži na udržanie vonkajších hraníc. Významný sociálny prah sa prekročí, keď je hosť pozvaný k stolu. Stravovací systém rovnako určuje príležitosti vo vnútri rodiny. Jeho sila sa prejavila napr. nespokojnosťou členov rodiny, keď im Douglasová v jeden deň navrhla, že obed bude pozostávať iba z polievky (obed predsa musí pozostávať z viacerých chodov, inak nemožno hovoriť o obede). (Mennell, S.- Murcott, A.- Otterloo, A. H. van, 1992, s. 10)

Vnútna logika, ktorou sa riadi príprava jedál vo vzťahu k rôznym sociálnym kategóriám, je súčasťou širšieho procesu sociálneho konštruovania sveta. Douglasová nadväzuje na myšlienky Léviho-Straussa, keď formuluje tézu, že charakteristickou črtou ľudského konania a prežívania je neustála snaha fixovať ľuďmi vytvorený kultúrny poriadok a ostražito brániť jeho hranice. Ľudská túžba dať obrazu sveta jasnosť, zreteľnosť a jednoznačnosť vedie človeka k tomu, aby eliminoval všetko, čo narušuje štandardné vnímanie a interpretovanie reality. Douglasová tak obohacuje štrukturálnu analýzu o kategóriu „nečistého“ („nečistoty“) ako „nevhodnej záležitosti“ (práca *Purity and Dangers: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* z r. 1966). Hypotézu, že nečistota je univerzálnym morálnym symbolom označujúcim hranice medzi sociálnymi kategóriami, Douglasová vyvodila zo štúdia etnografickej a antropologickej literatúry. Nečisté (v širšom význame nielen ako špina, ale napr. aj ako „nečisté“ jedlo) je nemiestne: čistota nie je oceňovaná preto, že špina ohrozuje ľudské zdravie, ale preto, že je hrozbou pre poriadok. Na to, aby sme sa niekde cítili „čisto“, preto nestačí odstrániť špinu, ale je nutné zreorganizovať celé okolie (kultúrny kontext) tak, aby zodpovedalo našim predstavám („nečisté teda nie sú topánky, ale nečisté je položiť ich na jedálenský stôl“). Kategória nečistoty teda predstavuje kultúrny konštrukt slúžiaci v rôznych spoločnostiach k eliminácii toho, čo je považované za „nemiestne“, asociuje neporiadok a narušuje sociálny poriadok. (Soukup, V., 2000, s. 169-172)

Z myšlienok antropologičky Douglasovej o význame kategórie „čistého“, teda „primeraného“ pre orientáciu ľudí v bežnom živote vychádza aj J.- C. Kaufmann vo svojej mikrosociologickej teórii domácich prác. Ilustruje, ako milióny gest a pohybov okolo predmetov zaplňajúcich naše domácnosti vytvárajú základy zložitého systému poriadku a triedenia. (Kaufmann, J.- C., 1997) Jednotlivé predmety v domácnosti a ich neustála cirkulácia (veľmi vhodným príkladom môže byť napr. kolobeh bielizne) napriek svojej zjavnej skromnosti vytvárajú „základy každej civilizácie“. (s. 16) Veci a predmety sú dôležitou, aj keď neviditeľnou oporou v konaní ľudí. Okrem toho, že stabilizujú identitu jednotlivcov, definujú aj priestor rodiny. Kaufmann prináša príklady toho, ako sa vďaka vizuálnemu a manuálnemu uchopeniu a manipulácii s predmetmi tvorí rodinný svet. (s. 43-45, 49) Táto neustála práca sa v mnohom riadi pravidlami danej kultúry (čo je v danej spoločnosti a historickom období obsahom domácich prác, čo sa považuje za normálne), konkrétna domácnosť je však výsledkom konštrukcie zainteresovaných osôb. (s. 235) Naplňaním mnohorakých úloh sa obnovuje domáci poriadok ohrozovaný neustále chaosom – zatiaľ čo ruky pracujú, v predstavách je prítomná rodinná skupina. Kopa vyžehlenej bielizne tak stelesňuje organizáciu domácnosti

i štruktúracie rodinnej skupiny (tu pramení uspokojenie a niekedy aj hrdosť nad vykonanou prácou). (s. 244)

Každodenné činnosti vykonávané v rodine teda predstavujú oporné body reality, pomáhajú sociálnym aktérom zreálňovať rodinné, stanoviť hranice rodinného a ostatného sveta. Tieto hranice pritom môžu mať v rôznych rodinách odlišnú podobu. Zároveň vyznačujú aj hranice uprostred rodiny, hranice priestorov a domén členov rodiny ako jednotlivcov. Domáce činnosti sú okrem toho často predmetom či zámienkou pre konverzáciu v rodine. Prostredníctvom nich možno analyzovať aj posuny vo výkone manželských / partnerských rol od počiatkovej voľnosti k efektívnej rutine. „Manželské pohodlie“, charakteristické pre neskoršie obdobie manželského cyklu, je pritom výsledkom postupného defi-novania týchto rol a vytvárania „manželského Ja“⁸. Výkon rol zo strany mužov a žien v manželstve je tak výsledkom nielen presadzujúcich sa kultúrnych modelov doby, ale aj osvojených spôsobov vykonávania domácich činností a dynamiky manželskej interakcie. (Kaufmann, J.- C., 1993, s. 73, 74)

V uvedených funkciách a významoch domácich prác spočíva ich naliehavosť, neustála prítomnosť a predpoklad, že čas im venovaný nebude v rodinách ubúdať ani v budúcnosti. Kaufmann sa týmto aspektom domácich prác zaoberá v súvislosti s otázkou delegovania rodinných činností. Čoraz viac činností, ktoré boli kedysi uskutočňované výlučne v rodine, môžu byť v súčasnosti zverené osobe mimo rodiny, zabezpečené prostredníctvom trhu alebo verejných služieb. Každá rodina si musí zodpovedať otázku, čo môže byť delegované a čo by nemalo byť delegované. Kaufmann tvrdí, že týmito rozhodnutiami (napríklad ohľadom žehlenia či stráženia detí) manželskí partneri bez toho, aby o tom vedeli, „definujú svoju vlastnú koncepciu toho, čím má byť rodina a perspektívy pre budúci vývoj čisto domácich aktivít.“ (Kaufmann, J.- C., 1993, s. 91) To vysvetľuje skutočnosť, prečo sa čas strávený domácimi prácami neznižuje ani napriek rozširujúcim sa možnostiam ich delegovania či uľahčenia prostredníctvom nových technológií. Pokračujúci proces delegovania domácich prác oslobodzuje domácnosti iba naoko, pretože nové aktivity neustále nahrádzajú tie, ktoré boli premiestnené. Často sa domácnosť navracia k domácim prácam, ktoré predtým zverila niekomu inému, akoby chcela vyplniť vzniknuté prázdno. Znovu objavované domáce práce môžu mať tvorivý charakter ako sviatočné varenie, alebo môžu mať podobu namáhavejšej práce, akou je práca v záhrade. Toto pozorovanie umožňuje lepšie porozumieť povahe domácich prác: „Nejde iba o nepríjemnú záťaž, ktorej

⁸ Výraz „manželské Ja“ odkazuje na proces pretvárania osobnej identity partnerov v manželstve. Výskumy zamerané na proces tvorby manželskej a rodinnej identity sa odvolávajú na teóriu P. L. Bergera a H. Kellnera (Berger, P. L. - Kellner, H.: *Marriage and the Social Construction of Reality*. 1. vyd. 1960).

by sme sa chceli zbaviť, ale o esenciálnu činnosť silne prispievajúcu k definovaniu manželského vzťahu a identít jednotlivcov socializovaných v páre.“ (s. 92)

Veľkú úlohu zohráva pri konštruovaní manželského a rodinného života aj jedenie. Tomu, ako činnosti zviazané so stravovaním pomáhajú vytvárať priestor domova, sa venujú napríklad štúdie G. Valentineovej (1999) a kolektívu autorov D. Kemmerová, A. S. Anderson, D. W. Marshall (1998). Zaznamenávajú zmeny v stravovacom režime osôb zakladajúcich spoločnú domácnosť a vyjednávania týkajúce sa vzorov stravovania v rámci domácnosti. Aj domáce práce súvisiace s prípravou jedla odrážajú to, čo Kaufmann nazval „rodinnou mobilizáciou“ (1997), ktorá kulminuje zvyčajne pri narodení prvého dieťaťa. Vo výpovediach mužov a žien o zmenách v ich stravovaní či varení zreteľne figuruje posun od „len takých hocíjakých“ jedál, „nie naozajstného varenia“ k „skutočným jedlám“ či „poriadnemu vareniu“ v momentoch, akými je u niektorých začiatok spoločného bývania, u iných vstup do manželstva a najčastejšie narodenie dieťaťa⁹.

Uvedené práce a zistenia vypovedajú o tom, že aj keď domáce práce nie sú „statuso-tvorné“ z hľadiska socioekonomickej pozície ich vykonávateľov zakladajú status nášho žitého sveta, v moderných spoločnostiach vymedzujú hranice privátnej sféry a rodiny. Z hľadiska identity ľudí (osobnej i rodinnej) a ich orientácie vo svete sú teda zmysluplné a nebanálne.

Paradoxne tak banalita domácich prác ako všedných, bežných činností môže plynúť z hlbokých symbolických významov a pravidiel, ktorými sa riadia. Ako sa domnieva L. Giardová, účinnosť symbolických procesov je garantovaná ich nevedomým charakterom. V tomto zmysle sú „defenzívne“ vysvetlenia (typu „vždy to tak bolo“, „je to proste tak“ a pod.) či odmietnutie o týchto skutočnostiach obširnejšie diskutovať pre tieto procesy charakteristické. (Giard, L., 1994, s. 256)

Každodennosť domácich prác

V texte sa na viacerých miestach objavil termín každodenné, každodennosť. Jeho cieľom samozrejme nebolo zdôrazniť iba to, že domáce práce sú vykonávané pravidelne a častokrát s každodennou nástoživosťou. Jedným z prínosných ukotvení štúdia domácich prác je určite sociológia každodennosti. Predstavuje vnútorne diferencovaný teoretický i metodologický smer v sociológii. Na jeho diferencovanosť a rôzne výskumné tradície upozornila v slovenskej sociológii D. Alijevová (1987, 1989, 1993, 1995 a iné). Okrem predstavenia hlavných koncepcií každodennosti je veľkým prínosom štúdií D. Alijevovej dôraz kladený na chápanie každodennosti ako „osobitej sociálnej totality“ (Alijevová, D., 1987,

s. 396) a s tým súvisiace kritické prehodnotenie tzv. „skladobného prístupu“ ku každodennosti. (Alijevová, D., 1989, s. 166) Stanovisko, že „každodennosť jednotlivé sféry sociálneho života od seba neoddeľuje, ale naopak ich integruje“ (Alijevová, D., 1987, s. 403), je podstatné aj pri skúmaní domácich prác ako každodenných činností.

Skladobný prístup stelesňuje objektivistickú interpretáciu každodennosti ako súbor rozmanitých ľudských aktivít zameraných na uspokojovanie životných potrieb. Základom skladobného prístupu je „súpis“ zmienených činností. Patrí medzi ne jedenie, pitie, obliekanie, odpočinok, spánok, starostlivosť o osobnú hygienu, profesionálna práca, nákupy, cestovanie, domáce práce, starostlivosť o deti a starých ľudí a pod. (Alijevová, D., 1989, s. 167) Tieto činnosti sú následne zaradené do kategórií fyziologického času (spánok, toaleta, jedenie), času profesionálnej práce, práce v domácnosti či starostlivosti o deti a „voľného“ času či zábavy. Možno je aj iná, hoci veľmi podobná kategorizácia, napríklad na pracovné, povinné či vynútené aktivity a voľnočasové aktivity. Do kategórie domácich prác tak spadajú činnosti „pracovného“, povinného charakteru, vykonávané v domácej sfére.

Logika uvedenej kategorizácie každodenných činností je veľmi problematická. Možno to ilustrovať na príklade jedenia, ktoré je zaradené do kategórie fyziologického času. Aj keď jedenie napĺňa fyziologické potreby človeka, rovnako uspokojuje aj rozmanité kultúrne a sociálne potreby človeka. Vzhľadom na podobné delenie viaceré sociálne činnosti nadobúdajú nejednoznačný charakter. Do veľkej miery sa to týka práve ženskej práce v domácnosti, o ktorej viacerí autori hovoria ako o kumulácii aktivít. Tá vyplýva z toho, že domáce práce nepoznajú oficiálne odlišenie, rozdelenie práce a voľného času, nemajú konca. Ide viacmenej o permanentnú službu rodine, ktorá nepozná jasne vymedzené hranice. Z tohto dôvodu majú ženy tendenciu osvojiť si „étos zaneprázdnenosti“. (Chaudron, M., 1991, s. 136) V prípade domácich prác nejde o činnosti, ktoré by boli izolované, stabilné, naopak, prekrývajú sa. Pri ich výkone treba zladať rôzne temporality a priestory, ktoré nie sú oddelené. Z tohto dôvodu je často nemožné ohraničiť jednotlivé aktivity.

Súčasná rodina sa nedefinuje prostredníctvom jednej presne stanovenej funkcie či prostredníctvom jednoúčelových činností. Je skôr miestom rozmanitých a početných sociálnych výmen. V rodine sa hľadá láska, pochopenie, podpora, radosť, možnosť voľne sa prejavovať a realizovať, rovnako ako zodpovednosť, sebaobmedzovanie, povinnosti a záväzky. Do tej miery, do akej sa jednotliví členovia snažia vyhovieť týmto početným očakávaniam a záväzkom, nadobúdajú ich každodenné činnosti spomínaný nejednoznačný charakter. V tomto zmysle neexistuje činnosť s raz a navždy definovaným významom.

⁹ Tu sa autorka odvoláva na rozhovory týkajúce sa varenia, ktoré nedávno zrealizovala.

Sociológia každodennosti predstavuje posun od analytických kategórií (pred)definovaných výskumníkmi, administratívou či hlásateľmi verejných záujmov k sociálnym významom a poznaniu bežných ľudí. Bežných ľudí vníma ako praktikov, ktorí sú vďaka svojim sociálnym zručnostiam a kultúrnej kompetentnosti schopní rozumne a primerane konať, vedia sa orientovať vo svojom sociálnom prostredí. (Bonková, J., 2004) Na rozdiel od stability a jednoznačnosti analytických kategórií sa každodenné praktiky sociálnych aktérov vyznačujú premenlivosťou a kontextuálnosťou. M. de Certeau (1990) vo svojej koncepcii každodennosti hovorí o „heterológii“, ktorá je charakteristickou črtou bežných praktík. Tie sú javmi na hraniciach, vo vzťahu k racionálnemu funkcionalizmu spravujúcich inštitúcií sú marginálne, ťažko pomenovateľné a zatriediteľné (bežní ľudia svojimi každodennými praktikami často prekračujú rôzne ideologické či analytické hranice)¹⁰.

Aj na domáce práce a rodinné aktivity vo všeobecnosti možno nazerať ako na praktiky žitého sveta. V tomto prípade sa pozornosť výskumníka upriamuje na významy, ktoré domácim činnostiam pripisujú bežní aktéri - členovia rodiny; ako sa tieto významy menia v priebehu každodenných sociálnych interakcií, v súvislosti s etapami rodinného cyklu, ale aj vo vzťahu k meniacim sa sociálnym reprezentáciám rodiny, manželstva a pod. Uvedený prístup pomáha nájsť odpovede predostreté v úvode tejto práce.

V otázke rovnosti pohlaví môže výskumník sledovať faktickú ne/naplnenosť požiadaviek na rovnocennú deľbu práce v domácnosti prostredníctvom časových snímok. Zároveň sa však môže sústrediť na štúdium toho, ako táto požiadavka preniká do žitého sveta žien a mužov a aké posuny vyvoláva v definovaní rodinných aktivít. Ako príklad druhého prístupu môže poslúžiť práca F. de Singlyho. Slovenský čitateľ má k dispozícii český preklad *Sociologie současnej rodiny* (1999). Singly v nej dokumentuje, ako dynamiku sociálnych interakcií v súčasnej rodine okrem iného živí snaha o zosúladienie požiadaviek na autentickú seba-realizáciu a rodinnú spolunáležitosť (vzťah osobnej a rodinnej identity). Do štúdia rodiny tak vkladá nové kategórie, ktoré umožňujú lepšie porozumieť každodenným činnostiam rodiny nielen z hľadiska uspokojovania objektívnych potrieb, ale aj z hľadiska rodinných či manželských vzťahov. Nárast autonómie jednotlivcov spôsobil, že v rámci súkromného priestoru rodiny došlo k vyčleneniu spoločných a osobných zón členov rodiny. Singly teda nerozlišuje iba pracovný a súkromný život. Súkromný život súčasného človeka žijúceho v rodine sa člení na jeho osobný život a rodinný život, ktoré nemusia byť nevyhnutne totožné. Obe roviny súkromného života, rodinná i osobná, sa môžu prekrývať. Príkladom môžu byť

také činnosti ako domáce majstrovanie alebo práca v záhrade. Muž môže zasvätiť „domácejmu majstrovaniu“ mnoho času, je to užitočná činnosť, ktorá zároveň predstavuje určité izolovanie sa a chvíľu „posilnenia“ svojej mužskej pozície. V iných prípadoch sú obe roviny odlišné, napr. pri chytaní rýb alebo trávením času v kaviarni. (s. 100) Snaha zosúladiť individuálne záujmy s kolektívnymi požiadavkami sa dotýka všetkých členov rodiny a odzrkadľuje sa v mnohých rodinných činnostiach. (Vid' zborník prác – Singly, F. de, 2001)

Chápanie domácich prác z hľadiska každodennosti by malo viesť k prehodnoteniu viacerých zjednodušujúcich schém domácich prác a rodinných aktivít. Medzi inými možno uviesť:

1. Interpretáciu každodenných praktík odohrávajúcich sa v rodine ako „retreatizmus“ do banality z arény toho „veľkého“, „dejnotvorného“.

Príkladom môže byť „záhradkárčenie“ alebo domáce majstrovanie, ktoré sú pomerne rozšírenými aktivitami v slovenských rodinách. V. Dvořáková-Janů uvádza najčastejšie vysvetlenia tohto špecifického „životného štýlu“ v sociálnovednej literatúre. Okrem pretrvávania tradičného vzťahu k pôde daného prevahou vidieckeho pôvodu obyvateľstva našej populácie a ekonomických dôvodov (nerozvinutý potravinový trh v minulosti a relatívne vysoké ceny potravín v súčasnosti) sa často uvádza snaha o „malé privátne šťastie“. (Dvořáková-Janů, V., 1999, s. 161) Zásťancovia tohto vysvetlenia sa domnievajú, že táto „snaha“ sa zakorenila u ľudí ako kompenzácia zmarených profesných kariér v období normalizácie a ako dôsledok nemožnosti cestovať (tamže).

V pozadí tohto vysvetlenia stojí už uvedený klasický pohľad na každodennosť ako na sféru banálnu, „malú“ či bezvýznamnú z hľadiska „veľkých“, dejiny meniacich aktivít vo sfére verejnej. Domáce aktivity tak akoby boli vyjadrením pasívneho konformizmu, verejnej neangažovanosti či akejsi apatie. (Alijevová, D., 1995, s. 34-35) Zároveň však tento pohľad prezrádza ničím neopodstatnený (a dosť konzervatívny) predpoklad stotožňujúci privátne (a rodinné) s pokojným, bezpečným, stabilným a „šťastným“ závetrím nášho sociálneho života. Takáto interpretácia domácich činností prehliada zložitnosť, dynamiku a častú konfliktnosť rodinných interakcií.

2. Interpretáciu domácich prác z hľadiska racionálnych volieb.

Predpoklad, že každodenné praktiky sa riadia racionalistickou logikou, je v spoločenských vedách stále dosť rozšírený. Stojí aj v pozadí väčšiny prác, ktoré pristupujú k domácim prácam z pozície manželskej / rodinnej demokracie či spravodlivosti (diskurz rovnosti pohlaví). Dôraz na „operačnú“ logiku praxe môže korigovať očakávania od novo sa presadzujúcich kultúrnych modelov či reprezentácií domácich prác.

¹⁰ V tomto zmysle Certeau používa označenia ako „bricolage“, pytliačenie, záškoláctvo či patchwork každodennosti.

Opäť sa odvolávame na detailnú analýzu domácich prác od Kaufmanna (1997), ktorá sa opiera aj o kategórie, akými sú gesto (pohyb), telo, pocity, zmysly (vôňa, hmat, sluch), emócie. I tieto faktory spolu s rozumom zakladajú určitý zvyk alebo prehodnocujú výkon niektorej domácej práce. Prekvapivo či neprekvapivo sa ukazuje, že rozum nemá v týchto drobných voľbách a rozhodnutiach dominantnú úlohu. Kaufmann preto hovorí o určitej „dvojitej jednote“ (s. 221) pri naplňaní domácich prác. Na jednej strane sa snažíme, aby naša identita bola koherentná: teda aby sa naša predstava o role muža či ženy kryla s ne/naplňaním domácich prác (posudzovanie tejto koherencie je rozumové). No na druhej strane ide aj o koherenciu, súlad našich všedných telesných gest, tela a emocionálneho prežívania (ktoré je neuvedomelé, aj keď je sociálne podmienené našou predstavou o poriadku a čistote). Dvojitá podmienenosť výkonu domácich prác stojí aj v pozadí rozčarovania mnohých žien, ktoré sa napriek svojim predsavzatiam a dešpektu voči tradičnej roly ženy nemôžu ubrániť potrebe vykonať niektoré práce v domácnosti. Z tohto dôvodu je aj miera namáhavosti určitej práce relatívna.

3. Pohľad na ženy ako homogénnu kategóriu osôb vykonávajúcich domáce práce.

Ako ukazujú štatistiky, napriek novým tendenciám sú to väčšinou ženy, ktoré strávia výkonom domácich prác najviac času. Neznamená to však, že tieto „úlohy“ vykonávajú rovnako a „masovo“. Či už ako obeť patriarchátu alebo osoby konformné voči sociálnym očakávaniam a kultúrnym reprezentáciám ženy (napr. ako strážkyne domáceho ohňa) na ne môžeme nahliadať ako na „poétovej vlastných záležitostí“ (de Certeau, M., 1990), ktorí dokážu takticky tvarovať prostredie domácnosti a vnášať doň aj svoje záujmy a túžby.

4. Pohľad na ženy ako na homogénnu kategóriu spotrebiteľiek masovej výroby.

Tento pohľad je podobný predchádzajúcemu, ale vychádza z opačného tábora posudzovateľov každodenných praktík žien. Mnohé ženy sú v dôsledku snáh o väčšie „oslobodenie“ od domácej sféry či v dôsledku rastúcej zamestnanosti nútené prenechať výkon niektorých rodinných povinností na iné osoby (výchova detí), nehovoriac už o využívaní nových produktov (akými sú polotovary, hotové jedlá, elektrospotrebiče) kvôli zefektívneniu práce. Mnohí túto prax kritizujú, pretože sa obávajú, že rodina ako inštitúcia sa tým ochudobňuje o svoje „autentické“ obsahy.

Dobrý príklad takejto optiky na domáce práce môžeme nájsť vo sfére prípravy jedla. Premeny stravovania (spojené s nástupom polotovarov a znižovaním času stráveného v kuchyni, s jedením mimo domova, s individualizovanými stravovacími zvyklosťami atď.) sú veľmi často, a to aj v odbornej literatúre predmetom

normatívnych diskusií. Ako ohrozený autentický rodinný obsah tu vystupuje napr. „spoločný stôl“ alebo „tradičné varenie, jedlo“. (Pozri napr. Dvořáková-Janů, V., 1999, s. 19, 25, 116, 138)

Aj táto schéma predpokladá homogenitu, „masovosť“ v bežných praktikách. Prehliada tým skutočnosť, že aj za používaním nových spotrebných produktov sa skrývajú diferencované významy a ciele. V zmysle spomenutej „heterológie“ častokrát práve na prvý pohľad „rodine – odcudzené“ praktiky pomáhajú rodinu integrovať.

Nakoniec možno uviesť snád' najpodstatnejší argument pre chápanie domácich prác ako každodenných činností, zmysluplných taktík, ktoré majú „heterologický“ charakter. A to vo vzťahu k mužom, ktorí tu zatiaľ neboli spomenutí. Prezentovaný prístup by umožnil lepšie pochopiť vzťah mužov k domácim prácam a snád' aj spochybniť niektoré sociologické stereotypy domácich prác. Predovšetkým tento prístup korešponduje so zistením, že „mužské“ domáce práce nemusia byť totožné s tými „ženskými“. V čase neistej, nejasne definovanej mužskej identity, ktorá musí popri tradičných referenčných bodoch (ako platená práca) čeliť novým výzvam (Chorvát, I., 1999, s. 7-12), sa zdá byť predstava bežných praktík (a teda i domácich prác) ako „brikoláže“, operatívneho „stĺkania“ heterogénnych prvkov v rámci daných okolností a nárokov veľmi výstižná.

Záver

Tento text nepredstavuje systematický prehľad publikácií, ktoré sa dotýkajú domácich prác. Výber prezentovanej literatúry a koncepcií mal za cieľ sprístupniť čitateľovi pohľady na domáce práce, ktoré sa sústreďujú na ich symbolické funkcie a sociálne významy. Ani z hľadiska tohto cieľa nejde o prehľad vyčerpávajúci, ale snád' je dostačujúci. Domáce práce sú v štúdiu chápané ako aktivity, ktoré naďalej plnia dôležité symbolické funkcie, ich obsah a každodenný zmysel sa však mení prostredníctvom rodinných interakcií. Podobne ako rodina i aktivity, ktoré ju pomáhajú konštituovať, sa menia a naplňajú novými obsahmi. Výsledná podoba domácich prác v konkrétnej rodine sa tak javí ako križovatka mnohopočetných histórií a významov.

Jana Klocoková (1978) vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde je momentálne doktorandkou. V súčasnosti sa venuje environmentálnej sociológii a aktérom „ochrany“ prírody.

LITERATÚRA

- ALIJEVOVÁ, D., 1987: Každodennosť ako objekt sociologického skúmania. Sociológia 19, č. 4, s. 393-411.
- ALIJEVOVÁ, D., 1989: Štruktúra každodennosti v sociologickej reflexii. Sociológia 21, č. 2, s. 155-173.
- ALIJEVOVÁ, D., 1993: Súčasná sociológia každodennosti: post-fenomenologický syndróm. Sociológia 25, č. 1-2, s. 67-84.
- ALIJEVOVÁ, D., 1995: Procesy každodennosti. In: Sociológia v meniacom sa svete. Bratislava.
- BAUSOVÁ, M., 2002: Dnes už nie je také jasné, kto upratá (Deľba domácich prác a výchovy detí v súčasnej slovenskej rodine). In: Chorvát, I. (ed.), Premeny rodiny v urbánnom prostredí, Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, Banská Bystrica.
- BONKOVÁ, J., 2004: Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov. Sociológia 36, č. 4, s. 361-376.
- CERTEAU, M. de, 1980, 1990: L'invention du quotidien. 1.Arts de faire. Gallimard.
- CHAUDRON, M., 1991: Vie de famille, vie de travail. In: Singly, F.de (dir.), La famille - l'état des savoirs. La Découverte, Paris, s. 133-144.
- DOUGLAS, M., 1988: Complexité culturelle: cuisine et société. In: Sociétés - Revue des Sciences Humaines et Sociales, 19, s. 6-10.
- DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, V., 1999: Lidé a jídlo. ISV Nakladatelství, Praha.
- GIARD, L., 1994: Faire-la-cuisine. In: Certeau, M. de - Giard, L. - Mayol, P.: L'invention du quotidien 2. Habiter. Cuisiner. Gallimard, Paris, s. 211-350.
- HARTMANN, H. I., 2000-2001: Rodina ako miesto pre rod, triedu a politický boj: príklad domácich prác. In: *Aspekt*, č. 1-2, s. 10-24.
- HORNA, J. L. A., 1992: Feministické prístupy v sociológii. Sociológia 24, č. 6, s. 535-544.
- CHORVÁT, I., 1995: Ženské hnutie a rodina: príbeh západného feminizmu. Sociológia 27, č. 5-6, s. 337-346.
- CHORVÁT, I., 1999: Muž - otec v súčasnej rodine. Ekonomická fakulta UMB, Banská Bystrica.
- CHORVÁT, I., 2002: K charakteru rodinných vzťahov v mestskom prostredí na Slovensku. In: Chorvát, I. (ed.), Premeny rodiny v urbánnom prostredí, Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií UMB, Banská Bystrica.
- KAUFMANN, J.- C., 1993: Sociologie du couple. PUF, Paris.
- KAUFMANN, J.- C., 1997: Le coeur a l'ouvrage. Théorie de l'action ménagère. Nathan, Paris.

- KEMMER, D. - ANDERSON, A. S. - MARSHALL, D. W., 1998: Living together and eating together: changes in food choice and eating habits during the transition from single to married/ cohabiting. In: Sociological review, Vol. 46, Issue 1.
- MAŘÍKOVÁ, H., 1999: Muž v rodině: Demokratizace sféry soukromé. Pracovní texty SÚ AV ČR.
- MENNELL, S. - MURCOTT, A. - OTTERLOO, A. H. van, 1992: The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture. In: Current Sociology, v. 40, č. 2.
- SINGLY, F. de, 1999: Sociologie současné rodiny. Portál, Praha.
- SINGLY, F. de (dir.), 2001: Etre soi parmi les autres. Famille et individualisation - tome 1. L'Harmattan, Paris.
- SOUKUP, V., 2000: Přehled antropologických teorií kultury. Portál, Praha.
- VALADEZ, J. J. - CLIGNET, R., 1984: Household Work as an Ordeal: Culture of Standards versus Standardization of Culture. American Journal of Sociology, Vol. 89, Issue 4, p. 812-835.
- VALENTINE, G., 1999: Eating in: home, consumption and identity. In: Sociological Review, Vol. 47, Issue 3.